

polgárosodás folyamatának és az oktatásnak összefüggéseire, megállapítja a jelentősebb oktatás-politikai irányzatokat, és megvonja az országgyűlési viták végső eredményeit.

A könyvet a források és irodalom gazdag felsorolása zárja.
Csokonai Kiadó Kft., Debrecen, 1994. 423. 1.

DR. DOMONKOS JÁNOS
Fővárosi Iskolászanatórium
Budapest

Bíró Ferenc: A felvilágosodás korának magyar irodalma

A jeles szerző, Bíró Ferenc (1937) irodalomtörténész, a tudomány doktora, az ELTE professzora korábbi munkássága, fő kutatási területei közé tartozott a felvilágosodás és a reformkori magyar irodalom. Tolla nyomán egy olyan átfogó, alapvető monográfia látott most napvilágot a felvilágosodás-kori magyar irodalomról, melyben a legjelentősebb kortárs-irodalmótörténettudósok eredményeit is értékeli. A máris kiadói könyvsikert felmutató, értékes tanulmányköteten végigkövethető alapgondolat: a művek csak az alkotó világának és egyéniségének ismeretében, az életmű szerves részeként értelmezhetők korszerűen. Ez egyben a hiteles irodalomtörténetkutatás kulcsa is.

A magyar irodalomtörténetírás eddig az 1772-es évet, *Bessenyei György: Ágis tragédiája* (Bécs) megjelenésének esztendejét tekintette korszakhatárnak: a magyar felvilágosodás kezdetének. Tévesen. Okfejtésében Bíró a magyar egyházi értelmiség korabeli legjelentősebb alakjának *Faludi Ferencnek* (1704–1778), – aki 1740-ben Rómába utazott, hogy ott, az oda zarándokló magyarok gyóntatójaként öt évet töltsön – (tehát már 1740 körül!) jutott osztályrészül az a felismerés, hogy a magyar műveltség előmozdítása céljából immár nemcsak az „istenes jóságra”, hanem az elérhető, e világi „szerentsés boldog életre” is oktassa kora magyar nemeseit. Faludi már olyan íróvá vált, aki kivételes tehetsége és érzékenysége folytán egyszerre volt előfutára és összegzője annak az előremutató irodalmi kultúrának, melyet a századközép egyházi értelmisége hozott felszínre. Bíró Ferenc monográfiája e pontról kiindulva tekinti át a felvilágosodás korszakának magyar irodalmát. A fejlődés menetébe illeszti a magyar irodalomtörténet nagy alakjait Bessenyei Györgytől (1746–1811) – a maga helyére téve a nyelvújítási mozgalmakat – a magyar nyelv végleges győzelmét kiharcolók sorában a legnagyobbakig: a regényíró *Kármán József*ig, a Lúdas Matyi írójáig: *Fazekas Mihály*ig, a hallhatatlan költő, *Csokonai Vitéz Mihály*ig.

Az újkori magyar irodalom tehát akkor kezdődött, amikor a 18. század közepe táján megjelent a színen az a nemesi elit, amely egyre inkább a saját szemével nézte a világot, és neki látott az igényeinek leginkább megfelelő kultúra kialakításához. Ugyanakkor megjelent a világiakat is befolyásolni kívánó, emiatt a világiak igényeihez is alkalmazkodni kényszerülő egyházi értelmiség. Így vált mássá és többé az immár nemzeti magyar nyelven művelt irodalom.

Szépirodalmi műfajok tekintetében a könyv áttekinti a hazai regényirodalom első ötven évét. Színművek – színház nélkül c. fejezet is a magyar nyelv térnyerését mutatja be, utalva arra, hogy a dráma elsősorban nem olvasásra szánt irodalmi mű, hanem oly alkotás, mely csupán a színpadon teljeseedik ki: nélkülözhetetlen eleme a látvány és a színész ajkáról elhangzó beszéd.

A költészet történetét taglalva szinte a 18. sz. középső évtizedeitől vette kezdetét a felvilágosodáskori magyar irodalom egyik legfontosabb – a magyar költészet szempontjából döntő ki-

hatású eseménye: a versújítás. Ekkor alakult ki az a nagyon gazdag verselési formakultúra, formakészlet, mely máig a magyar költészet alapjául szolgál. Élvonalbeli alkotók egész sora lépett elő, akik a mindenkori magyar olvasó asztalára helyeztek klasszikus értékű műveket. Az egyre inkább kibontakozó civilizációs fejlődés természetes velejárójává vált az irodalomnak, egyre növekvő szerepének is a mindennapi életben.

A 18. század második fele a magyar irodalmi kultúra történetében talán a legnagyobb változásokat hozó időszak. Irodalmunk addig nem ismert presztízst vív ki önmagának: a magyar nemzet fogalmát a századvég művelt magyarjai közt elsősorban a magyar nyelv és irodalom határozzák meg, fejezik ki.

Az alaposan dokumentált, nagyigényű filológiai pontossággal, gondolati gazdagsággal megírt értékező próza összegezi a szerző kutatási eredményeit, irodalomtudományi összefoglalásait. A kötet elsősorban az előképzettséggel rendelkező érdeklődőknek, az esztétikailag iskolázottabb olvasóknak és az irodalomtanárok széles taborának ajánlható.

Balassi Kiadó, Budapest, 1994. 450 oldal

*

Szilágyi András: Az Esterházy–kincstár

Magyarország és Európa egyik legrangosabb gyűjteményét bemutató reprezentatív kötet szerzője az Iparművészeti Múzeum jeles tudósa, a téma ismert kutatója beszámol az ország leggazdagabb történelmi családjának, az Esterházyaknak évszázadokon át gyűjtött – vásárolt, ajándékba kapott, hozományként elnyert avagy neves külföldi és magyar mesterektől megrendelt műtárgyairól. A könyv végigvezet a történelmen, a kincstáron, a kincstár történetén. Tálak, kancsók, asztali díszek, ékszerek, fegyverek, roncjelenetek, textíliák színes fotói örökítik meg szépségüket.

Esterházy Péter – a kortárs író és a nagy hírű család leszármazottja írt ajánlást, egyéni hangú bevezetőt: „... lapozgatva ezt a könyvet, nézve és olvasva, kifejezetten kedvem támadt, hogy Esterházy legyenek. A családomról van itt szó. Szerencse is kellett ehhez; azt lehet mondani, hogy a 17. században itt minden széjjelfele ment, csak az E. család nem. Minden széjjelment, nekik meg összejött. A kincsesházak, kincseskamrák, egyáltalán a vagyon, a jómód, a gazdagság, a bőség, a hatalom, ez az elképesztő fölemelkedés – mindez nem csupán győzelemről beszél. Tragédia, balszerencse, halál, csőd, ezek is idetartoznak: de közben nő egy család, de közben nő egy ország.”

A családnak sok nevezetes tagja volt a magyar közéletben. A magyar művészettörténet, az egyetemes európai kultúrhistoria e főrangú familiájának hat tagját tartja számon kiemelkedően jelentős művészetpártoló tevékenységükért. Közöttük található a családtörténet legismertebb alakja, *gróf Esterházy Miklós nádor* (1582–1645), a család vagyonának és hatalmának megalapozója. A többiek – egy kivételével – az ő leszármazottaiként a frankói ághoz tartoztak. Közülük ketten magas egyházi méltóságot viseltek: *Esterházy Imre* (1663–1745) esztergomi érsek és *Esterházy Károly* (1725–1799) egri püspök a barokk kor nagy főpapi mecénásai voltak. A család további 3 neves tagja *Esterházy „Fényes” Miklós* (1714–1790) tábornagy, 1764–1787 között a nemesi testőrség kapitánya, akit pompás udvartartása miatt neveztek kortársai „Fényes”-nek, s versailles-i mintára építette az eszterházi (ma fertődi) kastélyt (1766–69), s akinek 1762-től udvari karnestere volt *Joseph Haydn*; majd pedig *Esterházy Miklós* (1765–1790) tábornag, a nagy hírű Esterházy-képtár megalapítójaként tette magát nevezetessé.

Az elsőként említett Miklós gróf fia, *Pál herceg* (1635–1713) – akit 1681-ben nádorrá választottak –, nagy kedvelője volt a tudományoknak és művészeteknek, s maga is írt mélyérzésű vallásos műveket. Apjával együtt az országos politika meghatározó személyiségei voltak, és nem véletlenül sorolják koruk legjelesebb hazai mecénásai közé őket. Nevükhöz fűződik – töb-

bek között – a magyarországi kora barokk építőművészet két kitűnő alkotása: a nagyszombati jezsuita templom megalapítása és a család kismartoni kastélyának nagyszabású átépítése. Az ő művészetpártoló, de főleg műgyűjtő tevékenységük sokrétűbb és szerteágazóbb, mint utódaiké, s nevük összefonódik a mesés családi vagyon megszerzésének és gyarapításának történetével, valamint a két nádor nyilvános politikai és diplomáciai működésével.

Ennek a sajátos műgyűjtő, és művészetpártoló tevékenységnek az eredménye: Magyarországon egyedülálló, s európai összehasonlításban is kiemelkedően értékes dokumentuma – az Esterházy–kincstár. Amint ők, Miklós gróf, majd fia Pál herceg, amint fényes közjogi pályájukon mind magasabb méltóságokba emelkedtek, akként – ezzel párhuzamosan – vált mind impozánsabbá, mind gazdagabbá ez a gyűjtemény. Érdekes, hogy szemléletmódjukban, politikai állásfoglalásuk tekintetében pályájukon számos hasonló kihívással kellett szembenézniük. Hűségük, „elkötelezettségük” a Habsburg-uralkodók iránt – nagyon sok súlyos konfliktus ellenére – töretlen maradt. Mindketten a katolikus vallás, a kibontakozó, majd kiteljesedő ellenreformáció meggyőződéses, hathatós támogatói voltak.

Esterházy Pál tehát nemcsak bőkezűen támogatta kora íróit és muzikusait, hanem a katolikus kegyességi irodalom meg a hangszeres zene egyes műfajait maga is művelte – igaz, anélkül, hogy különösebben gazdagította volna. Mindenesetre nem elégedett meg azzal, hogy apja nyomdokain haladjon csupán, hanem már kiteljesítette az ő kezdeményezéseit: művészetpártolása szinte valamennyi műfajt felölelte. Eredményeként a 17. század utolsó évtizedeiben jött létre a kor leggazdagabb műtárgygyűjtése: az Esterházyak családi kincstára.

E nevezetes műgyűjteménynek találó jellemzésére Julius von Schlosser, híres osztrák tudós kifejezése a „Kunst- und Wunderkammer” a legjobb, mely kifejezés elsősorban az uralkodók és főurak magángyűjteményeit jelöli, oly tárgyak együttesét, melyeket a késő reneszánsz és a barokk kor közgondolkodása nagy értékűnek, ritkának tekint. E szókapcsolat máig jelzi, hogy az ilyen gyűjteményekben – a hagyományos műalkotások mellett – a természet furcsa, egzotikus képződményei is helyet kaptak. E korszak kincstáraiban tűntek fel azok a jellegzetes darabok, melyeken a ritka, egzotikus anyag a hasonló értékű nemesfémekkel együtt kerül felhasználásra: tengeri kagylóból kialakított díszedények, kókuszserlegek, hegyikristály kupák, strucctojásból és ezüstből képzett asztaldíszek, elefántcsont domborművekkel díszített kupák, serlegek, melyek a természet világa újonnan felfedezett s szenvedéllyel kutatóitól, messzi földrészek ásványairól, flórájáról és faunájáról hoztak üzenetet. E művek szépsége, varázsa többnyire csak akkor tárul fel igazán, ha szemlélőjük közelről vizsgálja, esetenként kézbe véve körülforgatja azokat.

Kiemelkedő alkotások a gyűjteményben az Esterházy-kincstár történeti és művészettörténeti tekintetben legértékesebb alkotásai egyszersmind a leglátványosabbak, legvonzóbbak. Ez vonatkozik, egyebek közt, a gyűjtemény két legkorábbi ötvösművére – az 1470-es évekből származó *Kulacsalakú díszedény-re* és az 1480-as évekből meglévő *Mátyás serleg-re* – melyeken a késő gótika stíluselemei és jellemző motívumai láthatók. A *Díszserleg Szapolyai János címerével* műalkotásra maga Szapolyai János magyar király adott megbízást, vélhetően 1535-ben. Már 1612-ből származik a *Díszserleg a jó kormányzás allagóriájával*. Művészi értékét növeli a fedelén megjelenő: a jó kormányzást megjelenítő allegorikus nőalak, mely a korszak legkitűnőbb kispasztikája. A gyűjtemény legismertebb műtárgya egy nagyméretű, *domborított díszítél*, mely tárgyípus egykorú darabjaitól eltérően nem a klasszikus mitológiából vagy az antik históriából vett témát dolgoz fel, hanem sokalakos domborműves jelenete az *1652. évi vezekényi csata tragikus történetét, Esterházy László hősi halálát ábrázoló*.

A kincstár rangját, művészettörténeti jelentőségét fémjelzi, hogy minden műfaji egysége bővelkedik kiemelkedő értékű műalkotásban. Pompás ékszerai és ötvösmunkái mellett érvényes ez a hegyikristályból, elefántcsontból és más egzotikus anyagokból megformált darabokra is. A barokk kori textíliák, főként a főúri viseletek kitűnő együttese pedig biztosan egyedülálló.

A kincstár feldolgozása, megismertetése terén mindmáig – különösen e kitűnő könyv meg-

jelenéséig – komoly adósságaink voltak. Persze maradnak feladatok még e hézagpótló munka megjelenését követően is. A kutató- és ismeretterjesztő munka továbbfolytatására ösztökélnek azok az összefoglaló tények és adatok, amelyeket az Esterházy-kincstár 20. századi történetéhez is felvázol e könyv szerzője.

Az albumszerű kötetet számos színes és fekete-fehér fotó, illusztráció és gazdag jegyzetanyag egészíti ki. A magyar művelődéstörténet, nemzeti kultúránk színes fejezetét tárgyaló, szép kiállítású könyvet a fiatalabb korosztály és a felnőttek is haszonnal forgathatják. Leginkább azért a magyar történelem és művészettörténet iránt érdeklődőknek és iskoláinknak ajánlható.

A remekbeszabott, nemesveretű, pompás kiállítású kötet a Helikon Kiadó kivívott jó hírnevét öregbíti.

Helikon Kiadó, Budapest, 1994.

DR. OLÁH JÁNOS

Juhász Gyula Tanárképző Főiskola
Szeged

Czeizel Endre: Az érték még mindig bennünk van

A humán genetika „nehéz” kérdéseivel, a szellemi adottságok és a tehetség modern értelmezésével ismertet meg bennünket a népszerű szerző ebben a kibővített, újra kiadott könyvében. („Az érték bennünk van” című munkáját dolgozta át az ismert tudós. Ez a kiadás a Gondolat Könyvkiadó gondozásában jelent meg 1984-ben.)

A mű témakörei: a genetika főbb elvei, a szellemi képességek gyökerei, emberi méltóságunk, a tárgyilagos önismeret és a magyarságtudat, a kivételes tehetségek származáselemzése, a kivételes szellemi képesség is lehet hátrány, az értelmi fogyatékosok, kábítószerek, családtervezés, a szellemi képességek fejleszthetősége.

Pedagógusoknak, szülőknek és általában közgondolkodásunk korszerűsítéséért, ifjúságunk látókörének tágításáért fáradozóknak ajánlja művét Czeizel Endre, mely a MOL RT. támogatásának köszönhetően jött létre.

A korábbi változat átdolgozásának a szükségességét így indokolta a szerző: megírása óta sok év telt el (1981 óta sok új eredmény született a tudományban), másrészt szerette volna néhány azóta született tanulmányát és szakmai eredményét beépíteni a műbe. A második kiadás címe több szempontból is szimbolikus. A szerző egyrészt érzékeltetni akarja, hogy lényegében a korábbi munka kibővített, átdolgozott kiadásáról van szó. Ugyanakkor a cím elégedetlenséget is kifejez. Az érték jórészt még mindig bennünk van, ahelyett, hogy társadalmi tevékenységként testet öltött volna. Elérkezett a „most vagy soha” időszaka.

A híres orvosgenetikus szerint sokan hiszik manapság, hogy a legnagyobb társadalmi érték a pénz és a gazdagság, míg korábban nem kevesen a hatalom birtoklását érezték a legfontosabbnak. Mik a legfontosabb emberi értékek? – teszi fel a kérdést a szerző. Szerinte egyik bizonyosan az emberi alkotóképesség, amely értelmet ad munkánknak, és megadja az életünk harmóniájához annyira szükséges sikerélményt. A másik legfontosabb érték az egészség, amely adottságaink valóra váltásának is alapvető feltétele. A legfőbbnek az utolsót tartja az általa vélt „szentháromságon” belül a könyv írója: a boldog, kiegyensúlyozott családi életet, amely ma-gánéletünk harmóniáját döntően meghatározza.

Külön szól Czeizel Endre a pedagógusok küldetéséről. Mindenekelőtt embert kell formál-